

SUMMARY
DISTINCTIVE FEATURES OF THE POLITICAL VIEWS OF CARPATHIAN-UKRAINIAN STUDENTS IN PRAGUE (1921-1930) (TO THE ISSUE OF THEIR PARTY SELF-IDENTIFICATION)

K. Kutsov (Uzhhorod)

The article focused on Carpatho-Ukrainian students in the activities of Czechoslovakian political parties in years 1921-1930 based on archival and published sources. The author analyzes the process of formation and activities of the most popular party groups that existed at that time in Carpatho-Ukrainian students' life and their impact on professional associations of Carpatho-Ukrainian students.

Keywords: students, party, political activity, Subcarpathian Rus, Czechoslovakia, Prague.

УДК 94(477.87) «1920/1930»:069

**ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ
В ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ (20-30-ті РОКИ ХХ ст.)**

Кузьма В. В. (Ужгород)

У статті розглядається питання виникнення перших музейних збірок у Підкарпатській Русі (20-30-ті рр. ХХ ст.). Також описано історію створення, розвитку і функціонування перших закарпатських музеїв, таких як: Музей ім. Т. Легоцького в Мукачеві, музей товариства «Просвіта», Ужгородський земський музей, Руський Національний музей та інші.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, музей, музейні збірки, пам'ятки, експозиція, експонати.

Постановка проблеми. Початок ХХ ст. ознаменувався підвищеною увагою українського суспільства до своїх національних традицій, історії та культури. Для населення Закарпаття, яке перебувало під владою Австро-Угорської імперії, знання минулого дедалі тісніше пов'язувалося з актуальними суспільно-політичними проблемами, які хвилювали широку громадськість. Історико-культурна спадщина починала усвідомлюватися як необхідна ланка, що єднає минуле із сучасним, важливий засіб утвердження національної самосвідомості населення, основа об'єктивного вивчення його історії та культури. Пам'ятки старовини й мистецтва розглядалися як беззаперечні матеріальні підтвердження багатовікової історії населення Закарпаття в контексті тих цивілізаційних і культурних процесів, що відбувалися на цій території з найдавніших часів.

Після розпаду Австро-Угорської монархії відповідно до Сен-Жерменського договору від 1919 р. сучасну територію Закарпаття було приєднано до Чехословацької республіки під назвою Підкарпатська Русь.

Метою цього дослідження є спроба вивчення особливостей виникнення перших музейних збірок у Підкарпатській Русі (20-30-ті рр. ХХ ст.), а також висвітлити історію створення, розвитку і функціонування перших закарпатських музеїв, таких як: Музей ім. Т. Легоцького в Мукачеві, музей това-

риства «Просвіта», Ужгородський земський музей, Руський Національний музей та інші.

Слід відзначити, що завдяки правлінню уряду Чехословаччини, яка надала статус «культурної автономії» Закарпатському краю, в ньому розпочалися процеси становлення й розвитку пам'яткоохоронної та музейної справи.

Під пам'ятками старовини й мистецтва в той час розуміли археологічні старожитності, архітектурно-монументальні витвори і споруди, рукописи і стародруки, предмети народного побуту, зразки усної творчості. Вивчення та збереження історико-культурної спадщини здійснювалися переважно силами громадськості, спиралися на приватну ініціативу й меценатство. Провідне місце тут належало діяльності окремих культурних товариств, які створювалися в той час.

Перше на Закарпатті музейне товариство було засноване ще 1907 р. в Мукачеві з ініціативи видатного вченого, археолога, історика й етнографа Т. Легоцького [17, с. 10]. Одним із головних завдань товариства було створення на основі величезної колекції Т. Легоцького музею. Та через байдуже ставлення властей до музейної справи вчений перед смертю заповів колекцію своїй сім'ї [10, с. 9-10].

Керівництво нової країни все ж звернуло увагу на пам'ятки історії, культури та мистецтва. З метою регулювання пам'яткоохоронної справи 1919 р. було видано Закон, в якому, зокрема,

заборонялося вивозити за межі країни пам'ятки старовини [11, с. 34]. Завдяки цьому Закону Чехословацька влада перешкодила новому власнику цінної археологічної колекції Т. Легоцького, підприємцю Лазару Зінгеру, який придбав її у спадкоємців ученого, вивезти її за кордон [17, с. 11].

За наказом урядового комісара міста 1921 р. колекцію було перевезено й розміщено в Мукачівському замку. Було створено спеціальну комісію на чолі з урядовим комісаром, яка тимчасово здійснювала нагляд за пам'ятками [10, с. 11].

Розпорядженням Міністерства внутрішніх справ № 72.449/24-9 від 12 лютого 1925 р. митними службами було дано нові вказівки щодо збереження пам'яток минулого. Закон про охорону пам'яток діяв у кожній із адміністративних територій Чехословацької республіки, в яких були створені свої спеціальні органи. Так, для Словаччини і Підкарпатської Русі такий орган було розташовано у Братиславі. Головним завданням його був облік пам'яток історії, культури та мистецтва.

Того часу на території нашого краю діяла ціла низка різноманітних державних і громадських установ та окремих осіб, які піклувалися за справою охорони пам'яток [11, с. 35].

1920 р., після розробки й затвердження статуту, відновило свою діяльність «Музейне товариство Легоцького». Його роботу було спрямовано насамперед на створення музею, щоб перевезти туди із замку колекцію, провести наукову обробку, класифікацію та реставрацію експонатів і відкрити музей. Директором майбутнього музею було обрано Й. Янковича, вчителя Мукачівської королівської католицької гімназії, активного члена Мукачівського музейного товариства Теодора Легоцького [10, с. 11].

1924 р. для музейних збірок у Мукачеві було придбане спеціальне приміщення [18, с. 182]. Музей ім. Т. Легоцького було відкрито. Але з самого початку свого існування він відчув труднощі – відсутність штатних працівників та відповідних коштів не давали змоги розгорнути належну роботу [1, с. 151-155].

9 травня 1920 р. в Ужгороді було засноване товариство «Просвіта». Головною метою діяльності товариства було, як зазначалося в його статуті, «культурне і економічне піднесення підкарпатсько-руського народу, передусім виховання його в моральнім і патріотичнім дусі» [4, с. 4]. З цієї метою Головний Відділ створив ряд комісій, які повинні були забезпечувати роботу товариства в різних напрямках – організаційному (для сприяння закладенню читалень та спорудженню Народного Дому «Просвіти»), налагодженню музейно-бібліотечної справи, видавничому, театральному, музичному. Планувався також літературно-науковий відділ, який повинен був вирішувати питання назв місцевостей Підкарпатської Русі [24, с. 25].

20 травня 1920 р. просвітянами було обрано Музейну та бібліотечну комісію, до якої увійшли: Т. Скиба – голова, М. Новаковський – заступник голови, П. Куцин – секретар, І. Панькевич, А. Алиськевич – члени комісії [2, с. 4-5]. Представником від Головного відділу товариства було призначено вченого-історика В. Гаджегу [13, с. 66].

Того часу товариство проводило роботу щодо припинення руйнування старих дерев'яних церков у випадках зведення нових [3, с. 10].

Товариство «Просвіта» ставило за мету зібрати велику етнографічну колекцію, насамперед колекцію народного одягу та предметів побуту [16, с. 80]. Вже на 1924 рік було зібрано 57 рукописів, 113 стародруків, понад 400 фотографій з історії краю, 18 керамічних пам'яток, 38 церковних предметів, іконостас XVIII століття у стилі бароко, монети, 10 моделей господарств у Підкарпатській Русі, 8 предметів побуту вівчарів, два комплекти одягу з Гуцульщини та околиць Хуста, 155 видів мінералів [13, с. 66].

Яскравою подією в історії діяльності товариства «Просвіта» стало спорудження в Ужгороді Народного Дому – культурного і просвітянського центру української суспільності краю. На будівництво Народного Дому – «пам'ятника народного воскресіння» – жертвували всі: вчителі й урядовці, селяни й робітники, духовенство і лікарі, студенти й навіть школярі. Пожертви надходили від окремих осіб, організацій, установ, спілок, товариств, сільських громад, колективів освітніх закладів і т. д. Суттєвий дар у сумі 100 тис. крон вніс на будівництво Народного Дому Президент Чехословацької республіки Т. Масарик.

Посвячення і відкриття Народного Дому відбулося 7 жовтня 1928 р. за участю величезної кількості народу [24, с. 28]. На другому поверсі, у великій залі було розміщено музей.

Новим кроком на шляху розвитку музейної справи на Закарпатті стало перетворення Ужгородської акваристичної спілки на Крайове музейне товариство, яке виникло 22 лютого 1929 р. Як зазначалося в циркулярі Президії крайового управління Підкарпатської Русі, товариство засноване з метою створити крайовий музей. Найголовнішим його завданням було об'єднати існуючі в краї збірки пам'яток культури та природи у місті Ужгороді [18, с. 181]. Для розташування збірок товариству було виділено кілька кімнат у будинку колишнього жупного управління, які раніше використовувалися як тюремні камери. В цих приміщеннях розмістили частину експонатів і відкрили музей для громадськості.

1932 р. мукачівське та ужгородське музейні товариства були об'єднані в «Підкарпатське крайове музейне товариство» [10, с. 13]. 1933 р. в тимчасове користування товариству було передано сухі і світлі кімнати окружного суду в будівлі жупанату [20,

с. 149]. З цього часу Ужгородський земський музей почав функціонувати як центральний музей краю з філією в Мукачеві (музей ім. Т. Легоцького). Основним напрямком діяльності музею залишався етнографічний. Саме тому за профільною спрямованістю Ужгородський музей визначався як етнографічний [18, с. 181].

На той час в Ужгороді було засноване нове культурологічне товариство «Руський Національний музей». 28 червня 1930 р. відбулися перші збори товариства, де були прийняті та подані для затвердження властям статуту. Також було вибрано управу, головою якої став канонік Василій Гаджега [9, с. 123].

Власне, товариство ставило собі за мету «зберігати цінні культурні пам'ятки давнини і сучасності нашого краю, рятувати від загибелі, знищення, вивезення і продажу» [8, с. 174].

1934 р. в Мукачеві було створене Етнографічне товариство Підкарпатської Русі, яке своєю метою ставило «організацію кадрів – працівників в ділянці етнографії по цілому краю», проведення науково-дослідної роботи та створення в Мукачеві крайового етнографічного музею. Статут товариства було затверджено Земським Урядом Підкарпатської Русі № 75.513 IV-7 від 29 січня 1935 р. [6, с. 1]. Як наголошувалося у спеціальному «Інформаційному листку в справі утворення етнографічного музею Підкарпатської Русі в м. Мукачеві», широка програма науково-дослідних студій була підпорядкована саме створенню етнографічного музею.

Для того щоб поставити справу організації музею на справді наукову основу, передбачалося, що побудові окремих експозиційних відділів передуватимуть глибокі народознавчі студії та збір пам'яток в їх предметному втіленні чи малюнках не лише такими, якими вони збереглися на момент формування експозиційних відділів, а по можливості такими, якими вони були в ході свого розвитку [18, с. 182-183].

Усі речі для музею приймалися тільки як дар, про купівлю не могло бути й мови, оскільки на це не було коштів. Активна підтримка громадськістю ідеї створення українського музею краю дозволила зібрати необхідні засоби (10 тис. крон) на комплектування його колекцій [7, с. 1].

Уже в перші роки функціонування мукачевського осередку було зібрано понад 2 тис. пам'яток, кілька десятків тисяч записів народних пісень, переказів, замовлянь тощо. Було підготовлено до друку понад 50 друкованих аркушів народознавчих матеріалів. [18, с. 191].

Стараннями прогресивних сил Закарпаття музей було створено, і 20 червня 1937 р. відбулося його урочисте відкриття. Присутність на святі високих представників уряду краю, а також визначних гостей із Праги та величезної кількості народу

свідчить про те, яке важливе значення для Підкарпатської Русі мала ця нова установа. Лише за чотири дні експозицію оглянуло 3 тис. відвідувачів. Високо оцінюючи значення нового культурного осередку Закарпаття, преса відзначала: «Відкриття музею – новий внесок до українського та вселюдського храму науки» [7, с. 2-3].

На початку 30-х рр. з'являються на Закарпатті й перші зародки місцевих сільських та повітових музеїв етнографічного профілю. Одним із таких став Рахівський етнографічний музей, заснований освітніми органами на кошти, виділені для позашкільної освітньої діяльності. Особливістю закарпатського музейництва цього періоду – як у центрах, так і на місцях – було переважання народознавчої спрямованості. Створення суто етнографічних музеїв, що відбивали національну самобутність українців Закарпаття, було однією з форм усвідомленої протидії української інтелігенції денационалізаторській політиці окупаційних урядів [18, с. 192].

Напередодні окупації Закарпаття Угорщиною (1938 р.) експонати Ужгородського етнографічного музею було вивезено в село Кам'яницю, а після окупації Карпатської України гортіївською Угорщиною в березні 1939 р. їх знову повернули до Ужгорода. Внаслідок переміщень частина експонатів зникла, інші зазнали пошкоджень. «Підкарпатське крайове музейне товариство» припинило своє існування, проте музеї (Ужгородський етнографічний та Мукачівський музей ім. Т. Легоцького) продовжували діяти, хоч і в дуже важких умовах. Музеї працювали виключно на громадських засадах, за рахунок пожертвувань, а від держави отримували час від часу мізерну фінансову допомогу [22, с. 1].

Окремі музейні осередки були створені і в інших місцевостях краю, зокрема у Виноградіві та Рахові, але помітного сліду, порівняно з Мукачевом та Ужгородом, вони не залишили.

Висновки. Отже, незважаючи на певні труднощі, саме в довоєнний період було закладено фундаментальні основи музейної та пам'яткоохоронної роботи в краї. Локомотивом в організації музейної роботи слугувала діяльність видатних закарпатських учених, простих громадян – патріотів свого краю. Серед них – Т. Легоцький, Й. Янкович, П. Сова, численні активісти «Просвіти». Незважаючи на складні часи у громадсько-політичному житті краю, поступово формувалася не тільки наукова, але і громадська думка щодо необхідності поширення музейної роботи, закладався фундамент подальшого розвитку цього напрямку суспільного життя. Так, розширення можливостей досліджень культурної спадщини Закарпаття сприяло окресленню етнічних меж розселення українців та утвердженню ідеї соборності українських земель, їх об'єднання в єдиній українській державі.

1. Балагурі Е. Роль Чехословацької академії наук у вивченні археологічних пам'яток Закарпаття (20-30-і рр.) / Е. Балагурі // Закарпаття в складі Чехословаччини: Проблеми відродження і національного розвитку: [Доповіді наукового семінару, присвяченого 80-й річниці утворення Чехословаччини]. – Ужгород. – 1999. – 28 жовтня.
2. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). – Ф. 28. – Оп. 3. – Од. зб. 29. – Арк. 4-5.
3. ДАЗО. – Ф. 28. – Оп. 3. – Од. зб. 94. – Арк. 10.
4. ДАЗО. – Ф. 72. – Оп. 2. – Од. зб. 1. – Арк. 4.
5. Вѣсти из культурного житя. // Подкарпатска Русь. – Ужгород, 1931. – Рочник VIII. – Ч. 5-6.
6. Вісті Етнографічного товариства Підкарпатської Русі. – Мукачів, 1935. – Ч. 1.
7. Вісті Етнографічного товариства Підкарпатської Русі. – Мукачів, 1937. – Ч. 6-7.
8. Вступайте в члени «Руського Національного Музею» // Подкарпатска Русь. – Ужгород, 1930. – Рочник VII. – Ч. 7-8.
9. Из культурного житя Подкарпатскої Русі. // Подкарпатска Русь. – Ужгород, 1930. – Рочник VII. – Ч. 6.
10. Качій Ю. З історії музейної справи на Закарпатті / Ю. Качій // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород, 1995. – Вип. I.
11. Кобаль Й. З історії пам'яткоохоронної справи на Закарпатті у 20-30-ті роки ХХ століття (Діяльність Йосипа Янковича) / Й. Кобаль // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород, 1995. – Вип. III.
12. Кобаль Й. Ужгород відомий і невідомий / Й. Кобаль. – Львів: Світ, 2003. – 194 с.
13. Ліхтей І. Музей товариства «Просвіта» / І. Ліхтей // Календар «Просвіти» на 1995 рік. – Ужгород, 1995.
14. Посисень Г. Палаюча глина минушини (Про Етнографічне Товариство Підкарпатської Русі) / Г. Посисень // Тиса. [Культурно-християнський журнал]. – Ужгород, 1993. – № 1-2. – С. 53-56.
15. П.: Из життя культурного Подкарпатскої Русі. // Подкарпатска Русь. – Ужгород, 1928. – Рочник V. – Ч. 8-9.
16. П.: Наш національний музей. // Подкарпатска Русь. – Ужгород, 1928. – Рочник V. – Ч. 5.
17. Разгулов В. Музей Легоцького / В. Разгулов. – Ужгород, 1997. – 64 с.
18. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток / Г. А. Скрипник. – К.: Наукова думка, 1989. – 304 с.
19. Стрипський Г. «Пару словъ о музеяхъ» / Г. Стрипський // Мѣсяцословъ 1919. – Унгарь, 1919.
20. Тиводар М. П. Ужгород між двома світовими війнами. Ужгород як центр культурного розвитку краю / М. П. Тиводар // Історія Ужгорода. – Ужгород, 1993. – Розділ IV.
21. Федака П. Етнографічний музей Підкарпатської Русі / П. Федака // Новини Закарпаття. – 1997. – № 89-90, 21 червня. – С. 6.
22. Федака П. Пам'ять рідної землі / П. Федака // Новини Закарпаття. – 2002. – № 69-70, 18 травня.
23. Федака П. Пам'ятки Замкової гори / П. Федака. – Ужгород, 1999. – 95 с.
24. Федака П. Товариство «Просвіта» і національно-культурне відродження Закарпаття / П. Федака // Календар «Просвіти» на 1995 рік. – Ужгород, 1995.
25. Yankovich Y. A munkacsı Lehoczky – muzeum regeszeti asatasai a cseh megszallas alatt / Y. Yankovich // Зоря. – Наупа. Часопись Подкарпатского общества наукъ. – 1942. – Рочникъ II. – Ч. 3-4.

РЕЗЮМЕ

ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МУЗЕЙНОГО ДЕЛА В ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ (20-30-е ГОДЫ ХХ в.)

Кузьма В. В. (Ужгород)

В статье рассматривается вопрос возникновения первых музейных собраний в Подкарпатской Руси (20-30-е гг. ХХ в.). Также исследуется история возникновения, развития и функционирования первых закарпатских музеев, таких как: Музей им. Т. Легоцького в Мукачево, музей общества «Просвіта», Ужгородский земский музей, Русский Национальный музей и другие.

Ключевые слова: Подкарпатская Русь, музей, музейные собрания, памятники, экспозиция, экспонаты.

SUMMARY

THE TRENDS AND DISTINCTIVE FEATURES OF MUSEUMS DEVELOPMENT IN SUBCARPATHIAN RUTHENIA (20^S-30^S OF THE 20th CENTURY)

V. Kuzma (Uzhhorod)

The article reviews questions of the first museum collections rise in Subcarpathian Ruthenia (20-30-ies of the XX century). Likewise it presents description of the history of development and functioning of the first transcarpathian museums such as T. Lehotsky Museum in the city of Mukachevo, «Prosvita» Society Museum, Uzhhorod District

Museum, Russian National Museum and others.

Key words: Subcarpathian Ruthenia, museum, museum collections, memorials, exposition, exhibits.

УДК 94(477.87) «1945»:341.2

РАДЯНСЬКО-ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ ДОГОВІР ПРО ЗАКАРПАТТЯ ВІД 29 ЧЕРВНЯ 1945 р. ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ІСТОРИЧНУ ДОЛЮ КРАЮ

Міщанин В. В. (Ужгород)

У статті на основі нових документів із Центрального державного архіву громадських організацій зроблено спробу по-новому поглянути на договір між СРСР і ЧСР про Закарпаття від 29 червня 1945 р., який кардинально змінив долю краю. Вказується на спробу чехословацької адміністрації відновити свої органи управління в Закарпатській Україні восени 1944 р., перипетії радянсько-чехословацьких переговорів, підписання та сучасні оцінки радянсько-чехословацького договору про Закарпаття.

Ключові слова: СРСР, Чехословаччина, договір, Закарпаття, Закарпатська Україна, возз'єднання, радянська.

Радянські дослідники, оцінюючи підписання договору між СРСР і Чехословацькою Республікою, розглядали його виключно як «Історичний акт возз'єднання Закарпатської України з Батьківщиною» [27, с. 76]. Сучасні дослідники, які займаються дослідженням періоду Закарпатської України, проблемою радянської Закарпаття, важливе місце відводять радянсько-чехословацькому договору від 29 червня 1945 р. Серед вагомих праць слід назвати книгу М. Болдижара і О. Гріна про державно-правовий статус Закарпатської України [3]. Фахівцями-юристами також захищено кілька дисертацій, в яких дається правова оцінка договору від 29 червня 1945 р. [4; 21]. Історіографічних аспектів теми торкнулася Т. Безега. Вона дотримується традиційної позиції, згідно з якою «дослідження різноманітних аспектів Закарпатської України перетворилося на актуальну проблему не тільки крайової, але й вітчизняної історичної науки» [2, с. 11]. Примітними і пізнавальними є історіографічні статті І. Мищака [17], Д. Данилюка, В. Міщанина [8]. Цей період викликає нині неоднозначні судження в українській історіографії. Більшість дослідників акцентують увагу насамперед на висвітленні подій осені 1944 року, підготовці та проведенні Першого з'їзду народних комітетів, різноманітних аспектах діяльності Народної Ради Закарпатської України (далі – НРЗУ) [18; 19]. Аналіз та оцінку самого Договору в кількох своїх публікаціях зробив М. Макара [13; 14].

Виклад основного матеріалу. В період Другої світової війни Закарпаття стало предметом складних зовнішньополітичних комбінацій. Ні уряд Чехословаччини в еміграції, ні керівництво СРСР не мали чіткого уявлення стосовно долі Закарпаття. Їхні позиції залежали від подій на фронтах Другої

світової війни [16]. 8 травня 1944 р. в Лондоні було підписано угоду між Чехословаччиною та Радянським Союзом про майбутні взаємини сторін на визволеній території Чехословаччини. Передбачалося, що вся повнота влади належатиме чехословацькому урядовому уповноваженому, який мав створити за чехословацькими законами адміністрацію і відновити чехословацькі військові сили [5, с. 26-27]. Проте восени 1944 р., коли Закарпаття було здобуто, СРСР почав в односторонньому порядку відходити від попередніх домовленостей. Москва взялася за посилення свого впливу в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Й. Сталін використав для цього Закарпаття, де значна частина населення бажала приєднатися до України.

На Закарпатті паралельно проходили два кардинально різні процеси. З одного боку – формування нових органів влади – народних комітетів – і рух за возз'єднання з Україною, а з іншого – становлення нової чехословацької адміністрації, адже Закарпаття юридично належало до Чехословаччини. 28 жовтня 1944 р. на Закарпаття прибув уповноважений уряду Чехословаччини Ф. Немец. В «Оголошенні урядового делегата про тимчасове ведення справ на визволеній території Чехословацької республіки» йшлося про відновлення в краї чехословацької влади на чолі з урядовим делегатом на перехідний період – до завершення війни. Головними своїми завданнями Ф. Немец вбачав здійснення внутрішньої політики посередництвом народних рад, мобілізацію до чехословацького війська, співпрацю з радянським військовим командуванням, очищення краю від «ворожих елементів народу й держави». Передбачалося введення в обіг чехословацької грошової одиниці.

Радянське командування передало у відання